

Groningse archeologen in Limburg

Leo Verhart

Het archeologisch onderzoek in Limburg werd tot de oprichting in 1940 van het Rijksbureau voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek (later Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek, momenteel Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed) voornamelijk uitgevoerd door particulieren, lokaal/regionale organisaties en het Rijksmuseum van Oudheden (RMO) uit Leiden. Vooral die laatste, als grootste en nationale instelling, was dominant in het wetenschappelijk onderzoek vóór, maar ook in de Tweede Wereldoorlog. Het RMO was verantwoordelijk voor het archeologisch onderzoek in ons hele land, maar haar activiteiten in Limburg waren ook ingegeven door de goede verstandhouding met het Limburgs Geschied- en Oudheidkundig genootschap (LGOG). Het waren vooral de vriendschappelijke contacten tussen J.H. Holwerda, directeur van het RMO en J.W.H. Goossens, conservator en later voorzitter van het LGOG, die de samenwerking bevorderden. Toch is er vanuit het verre Groningen door het Biologisch-Archeologisch Instituut (BAI)¹, onderdeel van de Rijksuniversiteit aldaar, ook onderzoek uitgevoerd of zijn pogingen daartoe ondernomen. In dit artikel komen de achtergrond, de chronologie, de inhoud, de betekenis en de gevolgen van deze activiteiten aan de orde, waarbij de nadruk zal liggen op de rol en de persoon van de directeur van dit instituut, Prof. Dr. A.E. van Giffen.²

Limburg, onderdeel van een natie

De Limburgse archeologie kent een lange, maar geheel eigen geschiedenis. Zoals overall stonden amateurs, in de beste zin van het woord, aan de basis. Vaak waren het notabelen zoals burgemeesters, notarissen, pastoors en onderwijzers die in hun vrije tijd studie maakten van de lokale geschiedenis en oudheidkunde. In de negentiende eeuw was Limburg voor het onderzoek van archeologische resten in de bodem en andere oudheidkundige ontdekkingen grotendeels afhankelijk van eigen krachten. Mannen zoals Charles Guillon (1811-1873), Jos. Habets (1829-1893), Casimir Ubaghs (1829-1894) en Eugène Dubois

1 Nu GIA geheten: Groningen Institute of Archaeology.

2 Voor een breder beeld over deze periode in de archeologie kan ik verwijzen naar Eickhoff 2003.

(1849-1940) maakten zich op dit terrein verdienstelijk.³ Sommigen van hen hadden nauwe banden met België, de nieuwe natie die zich in 1830 had afgescheiden van Nederland.

Vanuit het Rijksmuseum van Oudheden in Leiden was er ook belangstelling voor deze nieuwe Nederlandse provincie. Grotendeels gebeurde dat in de vorm van briefwisseling met bovenstaande personen, vaak in reactie op krantenberichten die in het Westen over Limburg waren verschenen. Af en toe reisde een conservator af naar het zuiden om eens met eigen ogen te zien wat er was gevonden en er misschien nog te vinden zou zijn. Zo groef C. Leemans (1809-1893) in 1840 naar Romeinse muurresten in het Maastrichtse Stokstraatkwartier, en maakte L.J.F. Janssen (1806-1869) acht jaar later enkele dienstreizen door Limburg waarvan hij de bevindingen vastlegde in verschillende rapporten voor de minister in Den Haag.⁴

Met de aanstelling van een nieuwe directeur bij het RMO, A.E.J. Holwerda (1845-1922) in 1903 en zeker met de indiensttreding van zijn zoon J.H. Holwerda (1873-1951) een jaar later als conservator, ging er iets fundamenteels veranderen. De jongere Holwerda ging op verkenning in het land en bezocht tussen eind juni en begin juli 1905 voor het eerst de provincie Limburg.⁵ Hij maakte o.a. kennis met Willem Goossens (1869-1933) en in de loop der jaren werd hun samenwerking, zowel op persoonlijk vlak als tussen de beide instellingen – het LGOG en het RMO – steeds sterker (fig. 1). Na zijn priesterwijding zou Goossens zeer actief zijn op het gebied van de Limburgse geschiedenis en archeologie. Hij was historicus, rijksarchivaris, conservator van het museum, secretaris, onder-voorzitter en voorzitter van het LGOG en ook nog eens een uitstekend archeoloog.⁶

Al vrij snel na dat eerste bezoek van Holwerda werd er door het RMO gegraven in Limburg. De archeologisch rijke provincie had veel te bieden, vooral op het terrein van de Romeinse archeologie. Het was dan ook niet verwonderlijk dat vele villaterreinen werden blootgelegd. Dat gebeurde steeds in nauwe samenwerking met het LGOG. Samen financierden zij het onderzoek en na restauratie werden de belangrijkste vondsten onderling verdeeld. Vooral Willem Goossens speelde daarbij als contactpersoon een belangrijke rol. Een aantal keren leidde hij ook opgravingen.

Het museum groef in Valkenburg (1905), Schimmert (1906), Heerlen (1908), Maastricht (1910) en Bocholtz (1911). Het bleef niet bij villaterreinen en andere Romeinse sporen. Ook urnenvelden werden onderzocht: Beesel (1905 en 1910), Melick (1908), Posterholt (1908) en Kerkrade (1911). Deze groei aan activiteiten van het Leidse museum in Limburg en de vele opgravingen elders in het land maakten evenwel personele uitbreiding noodza-

3 Jamar 1986, 1989, 1993; Venner 2003.

4 Over deze rapporten is een korte vermelding bekend van Habets (1877) die ingaat op de beschrijvingen van belangrijke archeologische collecties in Limburg. Janssen heeft echter ook veldwerk uitgevoerd. Publicatie van de rapporten is in voorbereiding (Verhart in voorber.).

5 Verhart 2006.

6 Venner 2003.

Fig. 1. J.H. Holwerda en W. Goossens waren goed bevriend met elkaar. Samen zaten ze ook in verschillende besturen en commissies van advies. Hier zijn beiden te zien bij de Leidse opgraving in Bochtoltz. Holwerda is de bewegende man, achterste rij vierde van links; Goossens staat op dezelfde rij, maar tweede van rechts (foto Rijksmuseum van Oudheden, Leiden).

kelijk. In 1911 lukte het de directie van het RMO een jonge ambitieuze Groninger aan te trekken. Op 1 januari 1912 werd A.E. van Giffen (1884-1973) assistent-conservator. Het was een jonge bioloog die de eerste kennis van de archeologie als autodidact had opgedaan in het terpengebied van Groningen en Friesland.

Een conflict met grote gevolgen

De bewondering en waardering door de directie van het RMO voor de enthousiaste en ambitieuze Van Giffen sloegen in de zomer van 1912 al om en er ontstonden problemen in de werkrelatie.⁷ Uiteindelijk zouden die problemen uitgroeien tot een groot conflict waar

⁷ Verhart 2005.

Fig. 2. Van Giffen in 1917, kort voor het moment dat hij in Groningen aan de slag gaat in zijn eigen instituut (foto particuliere collectie).

steeds meer instellingen en personen bij betrokken raakten, tot de minister-president aan toe. Tenslotte was de enige oplossing Van Giffen uit te laten zien naar een andere betrekking. Banen waren er in die tijd niet echt en er werd voor hem in 1917 een plaats vrijgemaakt bij het Zoölogisch Laboratorium in Groningen met de bedoeling dat hij zich zou gaan concentreren op het terpenonderzoek, met name in zijn provincie Groningen (fig. 2).

Als het ministerie gehoopt had de problemen daarmee te hebben opgelost, kwam het bedrogen uit. De persoonlijke tegenstelling tussen de jonge Holwerda en Van Giffen zou de kiem worden – en de brandstof zijn – voor een jaren durende strijd over wetenschappelijke inzichten, opgravingsmethoden en instituutbelangen. Van Giffen concentreerde zich allerminst op het onderzoek van de terpen,

maar rekende al snel de hele prehistorie en de periode daarna tot zijn onderzoeksterrein. Nog voor zijn formele aanstelling werd hij in december 1916 gevraagd als conservator van het Drents Museum in Assen en haalde hij net na zijn Groningse aanstelling een staatsopdracht binnen om een rapport te maken over de Nederlandse hunebedden.⁸ Met behulp van diverse andere personen poogde Van Giffen Holwerda en het Leidse museum soms regelrecht tegen te werken. Van Giffen begaf zich al doende regelmatig op het terrein dat formeel onder de verantwoordelijkheid van het RMO viel. Het museum was in 1887 aangewezen als de verantwoordelijke instelling voor al het archeologische onderzoek in geheel Nederland.

Daar kwam nog bij dat hij zich ook niet beperkte tot de drie noordelijke provincies, het door Leiden gedoogde werkterrein, maar tevens daarbuiten de confrontatie zocht. In 1923 trachtte hij het onderzoek van het Romeinse castellum in het Zuid-Hollandse Valkenburg naar zich toe te trekken en zelfs het zuidelijkste deel van Nederland was niet veilig voor hem.⁹

Zijn keuzen waar en wat te onderzoeken buiten zijn noordelijke revier lijken in belangrijke mate te zijn ingegeven door de activiteiten van Holwerda en diens visie op archeolo-

8 Verhart 2016.

9 Verhart 2012, 2013.

gische verschijnselen. Als Van Giffen buiten zijn territorium mogelijkheden zag om op te graven of een andere visie had op door Holwerda ingenomen standpunten dan waren dat vaak de aanleidingen zelf activiteiten in die richting te ontwikkelen. Zo is zijn uitgebreide en zeer gedetailleerde grafheuvelonderzoek een reactie op de visie van Holwerda dat dit koepelgraven waren. Want door die preciese wijze van opgraven kon hij aantonen dat die graven nooit een houten koepel hadden gehad, maar gewoon met aarde waren opgehoogd. Een ander goed voorbeeld is het onderzoek van de neolithische vondsten in Rijckholt.

Rijckholt

Aan het eind van de negentiende eeuw ontdekten Belgische archeologen het gebied met vuursteenmijnen in de omgeving van Rijckholt. Over een lange periode zouden zij – maar ook anderen – ter plaatse opgravingen uitvoeren en waarnemingen doen.¹⁰ Aan het begin van de twintigste eeuw was Rijckholt bekend als een locatie met sporen uit de steentijd en in 1905 bracht Holwerda een bezoek aan het *Grand Atelier*, een komvormige plek aldaar met zeer veel vuursteenafslagen. Op grond van waarnemingen in Tongeren waar hij stukken vuursteen aantrof aan de basis van de vuursteenhoudende mergel van de Romeinse vestingmuren, meende hij dat de artefacten in Rijckholt afkomstig konden zijn van Romeinse mergelwinning ter plaatse.¹¹ Deze ideeën formuleerde hij ook in twee overzichtspublicaties over de voorgeschiedenis van Nederland.

In 1907 schreef hij in de eerste versie van zijn *Vroegste Beschaving* dat men met de vondsten in Rijckholt voorzichtigheid moest betrachten omdat sommigen menen dat het om paleolithisch materiaal zou gaan.¹² Ook een uitsluitend neolithische datering achtte hij omstreden omdat enerzijds stenen werktuigen nog langer in gebruik waren en anderzijds hij uit persoonlijke ervaring in Tongeren had gezien dat bij het bewerken van mergel in de Romeinse tijd vergelijkbare afslagen vrijkwamen.¹³ Hij zou die visie herhalen in de uitgebreidere versie van het boek in 1918.¹⁴

In 1925 publiceerde Holwerda zijn herziene overzichtswerk over de archeologie van Nederland en besteedde daarin weer aandacht aan de vindplaats Rijckholt. Inmiddels had hij de opgravingen van de Belgische onderzoekers J. Hamal-Nandrin en J. Servais bezocht en herzag hij zijn eerdere visie. Kort daarvoor had ook Van Giffen in Rijckholt gegraven, maar de publicatie over dit onderzoek verscheen pas in 1925, na het verschijnen van Holwerda's

10 Rademakers 1998.

11 Verhart 2005, 206-207.

12 Holwerda 1907, 4-5.

13 Holwerda 1907, 5-8.

14 Holwerda 1918, 1-2.

boek. Holwerda stemde in zijn herziene handboek ook in met een overwegend neolithische ouderdom, maar hield een kleine slag om de arm.¹⁵ Hij volgde de conclusie van anderen dat hier sprake moest zijn van vuursteenmijnbouw en dat ter plaatse halffabricaten en werktuigen geproduceerd waren. Hij noemde het nu verschijnselen van groot belang.

Groninger belangstelling voor Rijckholt

De afwijkende mening van Holwerda in de publicatie van 1918 zal mede voor Van Giffen een aanleiding zijn geweest zijn aandacht naar het uiterste zuiden van Nederland te verleggen.¹⁶ Daar lagen mogelijkheden Holwerda's ongelijk te bewijzen. Een tweede argument om daar zo ver weg van Groningen onderzoek in te stellen was dat Van Giffen zich al jaren inspande om een studiecollectie van Nederlandse en Europese artefacten te vormen voor zijn nieuw opgerichte instituut, het BAI. Een dergelijke typencollectie bezat ook het Rijksmuseum van Oudheden in Leiden. In Groningen was nog weinig materiaal uit Zuid-Nederland aanwezig, dus een uitbreiding met steentijdmateriaal uit Rijckholt was welkom.¹⁷

Eerlijk gezegd hoefde hij daarvoor niet zelf te graven want veel materiaal uit Rijckholt was te koop of kon door ruil verkregen worden, maar de belangrijkste overweging zo ver zuidwaarts onderzoek uit te voeren was dat Van Giffen zich niet wenste neer te leggen bij de rijksregeling van 1887 dat het op instituutsniveau uitsluitend aan het RMO voorbehouden was in Nederland opgravingen uit te voeren. Tot 1940 mochten particulieren nog opgravingen doen, al trachtte men dat zoveel mogelijk tegen te gaan.

Van Giffen werd op het spoor van Rijckholt gezet door dr. W.G.N. van der Sleen uit Haarlem. Deze chemicus en wereldreiziger had ook belangstelling voor de archeologie van Nederland en al vroeg had Van Giffen contact met hem. Op 25 oktober 1922 meldde Van der Sleen dat hij weer naar Rijckholt ging en vroeg Van Giffen mee.¹⁸ Van Giffen kon niet, maar was wel geïnteresseerd in onderzoek ter plaatse. Van der Sleen bracht vervolgens Van Giffen in contact met R. Oppenheim uit Haarlem die een verzameling artefacten uit Rijckholt bezat en deze wel aan het BAI wilde afstaan.¹⁹ Van der Sleen zorgde ook voor de eerste contacten met de eigenaar van het bos, Graaf René Joseph Maurits de Geloës d'

15 Holwerda 1925, 15; Verhart 2005, 205-207.

16 Van Giffen 1925, 483-484.

17 Een van de weinige Limburgse objecten in de verzameling was een Romeinse pot die in 1922 werd aangekocht van F.H. Leufkens uit Heerlen (Archief GIA, ingekomen brieven 08.01.1922, 21.01.1922 (Leufkens)).

18 Frans Engelen schrijft dat Van Giffen in 1922 een excursie maakte naar het Grand Atelier, begeleid door Jean Rompelberg en dat hij in de herfst van dat jaar overleg voerde met graaf René de Geloës (Engelen 1998, 22).

19 Archief GIA, ingekomen brieven 06.12.1922, 09.12.1922 (Van der Sleen).

Eijsden (1856-1930), die bereid was de jonge archeoloog een kans te geven om een opgraving uit te voeren.²⁰

Tijdens die ontmoetingen bij de voorbereidingen van de opgravingen moeten ook al wat artefacten zijn uitgeruild. Voor wat hoort wat zal het motto van Van Giffen zijn geweest en hij bood wat vondsten uit het noorden aan. Zo zitten er in de verzameling van De Geloos enkele scherven trechterbekeraardewerk uit de grafkelder van Eext.²¹

Van Giffen deed zijn verzoek om op te mogen graven bij De Geloos mede als secretaris van kort daarvoor opgerichte *Nederlandsch Nationaal Bureau voor de Anthropologie* (NNBA) die ook een sectie voor de *Præhistorie en Archaeologie* kende.²² Van Giffen speelde daarin een vooraanstaande rol en deze organisatie wilde graag in het onderzoek participeren. Daarmee had hij enige rugdekking gekregen, mochten er problemen met het RMO ontstaan. In juni 1923 kreeg hij de toestemming van de graaf en van 27 juli t/m 12 augustus werd voor het eerst gegraven.²³ Hierna werd nog onderzoek uitgevoerd in 1925 en 1926.

Om de opgravingen financieel mogelijk te maken had Van Giffen ook een beroep gedaan op het NNBA, maar samen met een bijdrage uit zijn eigen instituut was dat nog niet toereikend. Tijdens het eerste onderzoek, in de zomer 1923, had hij kennis gemaakt met vertegenwoordigers van het LGOG en met name met secretaris dr. P. Doppler. Die laatste zei allerlei steun toe voor de uitwerking van de opgraving zoals de kosten voor fotografie, maar het LGOG rekende er wel op dat een groot deel van de vondsten naar zijn museum in Maastricht zou komen.²⁴ In 1925 vroeg Van Giffen bij het LGOG subsidie aan en kreeg hij een toezegging voor fl. 500.²⁵ Een jaar later probeerde hij het ook bij het natuurhistorisch museum in Maastricht en vroeg toen om een bijdrage van fl. 150 tot fl. 200, maar een antwoord op dat verzoek is niet bewaard gebleven.²⁶

20 Engelen 1998, 24.

21 Warrimont & Amkreutz 2015, 51.

22 In Nederland opereerden toen twee antropologische organisaties. Uit 1898 dateert de *Nederlandsche Anthropologische Vereening*, vanaf 1911 in Leiden gehuisvest. Voorzitter daarvan was prof. dr. A.W. Nieuwenhuis (1864-1963) met J.H. Holwerda als secretaris. Deze organisatie was een onderdeel van de *Internationale Maatschappij voor Ethnographie* met Wenen als thuisbasis.

In Amsterdam zetelde het in 1922 opgerichte *Nederlandsch Nationaal Bureau voor Anthropologie*. Het stond onder voorzitterschap van prof. dr. J.P. Kleiweg de Zwaan en was onderdeel van het in Parijs gestichte *Institut Internationale d'Anthropologie*. Er was ook een sectie archeologie met prof. dr. N. Krom (1883-1945) als voorzitter en Van Giffen als secretaris. Zie ook Wolf 1998.

23 Archief GIA, verzonden brieven, nr. 172, 18.06.1923 (Kleiweg van der Zwaan) en Engelen 1998, 24-26.

24 Archief GIA, ontvangen brieven, 01.12. 1924 (Doppler), in map 1927.

25 Archief GIA, ontvangen brieven, 30.07.1925 (Doppler).

26 Archief GIA, verzonden brieven, nr. 307, 30.07.1925 (Cremers).

Drie jaren veldwerk²⁷

Het onderzoek van Van Giffen werd anders uitgevoerd dan de Belgische archeologen tot dan toe hadden gedaan. De Belgen beperkten zich tot het graven van kleine putten, primair gericht op het vinden van artefacten in de hellingen van het grote ravijn, de huidige Schone Grub.²⁸ Dat was ook het doel van Van Giffen, maar hij werkte vanuit een vraagstelling gericht op de aard en ligging van de sporen om vandaar uit proberen te verklaren wat er in het verre verleden had plaatsgevonden.²⁹ Daarvoor documenteerde hij vlakken, profielen en maakte verspreidingskaarten van de vondsten binnen de opgraving en liet zijn medewerkers het gehele gebied inmeten en op kaart vastleggen. Daarnaast onderzocht hij als eerste het plateau en ontdekte daar sporen die later de ingangen van schachten bleken te zijn.

Dat hij in het begin nog weinig grip had op de situatie ter plaatse bleek uit de op het plateau ontdekte ronde kuilen die hij in zijn eerste publicatie als hutkommen (half-ondergrondse gebouwtjes) interpreteerde.³⁰ (fig. 3) Bij een uitzonderlijk diepe hutkom, waarvan op een diepte van 4 meter de bodem nog niet was bereikt, dacht hij aan een waterput of iets anders dat hij niet nader kon benoemen.³¹ Na de opgraving, in augustus van dat jaar, ontdekte R. Oppenheim in een geërodeerde wand van het plateau de ingang van een mijngalerij.³² Pas veel later zou Van Giffen zich realiseren dat zijn ronde *hutkommen* in werkelijkheid de ingangen van mijnschachten op het plateau waren, waarvan de sporen van schachten en galerijen al in de geërodeerde hellingen van de Schone Grub en bij het *Grand Atelier* waren ontdekt. Dat gebeurde pas bij het onderzoek van Waterbolk in 1964.³³ In 1953 publiceerde hij nog een klein artikel waarin hij inging op het "kuilwoninkje" dat hij aantrof op het plateau.³⁴

Vernieuwend was wel zijn geologische benadering. Zo stelde hij vast, in tegenstelling tot de Belgische onderzoekers, dat de Schone Grub ontstaan moest zijn vóór de komst van mensen in dit gebied³⁵ en dat in overeenstemming met zijn Belgische collega's de ouderdom van de gevonden sporen en artefacten neolithisch was.³⁶

Zoals gebruikelijk wilde Van Giffen verder werken, want er bleven altijd vragen over. Veel van zijn onderzoek had een proefkarakter en in de verslaglegging had hij het altijd over voorlopige resultaten. Dat was in Rijksholt ook het geval.³⁷

27 Zie voor de details Engelen 1998 en Van Giffen 1925.

28 Hamal-Nandrin & Servais 1923.

29 Van Giffen 1925, 481-482.

30 Van Giffen 1925, 497-501.

31 Van Giffen 1925, 500.

32 Engelen 1998, 26.

33 Waterbolk 1994, 38.

34 Van Giffen 1953.

35 Van Giffen 1925, 496.

36 Van Giffen 1925, 496-497.

37 Van Giffen 1925, 485.

Fig. 3. Tijdens zijn onderzoek in Rijckholt op het plateau trof Van Giffen ronde verkleuringen in de bodem aan die hij interpreteerde als "hutkommen". In werkelijkheid waren het de opvullingen in de monden van de verticale mijnschachten (foto particuliere collectie).

In de zomer van 1925 volgde de tweede campagne waar Van Giffen bij het *Grand Atelier* voor het eerst een gedeelte van het gebied met mijnschachten ontdekte met schachten en galerijen. Hij moest echter het verdere onderzoek staken vanwege een gebrek aan geldmiddelen en instortingsgevaar van de mijn.

In het derde jaar, 1926, probeerde Van Giffen professionele mijnbouwkundige ondersteuning te krijgen want het onderzoek van een vuursteenmijn werd toch gevaarlijk geacht. Hij vroeg bij de hoofdingenieur der mijnen, dr. C. Blankenvoort, voor een periode van 8 tot 10 dagen hulp van een ervaren mijnwerker voor deze hachelijke ondergrondse activiteiten, maar deze gaf Van Giffen nul op rekest.³⁸ Van Giffen waagde het er toch op. Met hout uit het bos werden stutten aangebracht, maar instortingen vonden toch plaats waarbij een van de voorgravers, Jan Lanting, ternauwernood aan dood ontsnapte (fig. 4). De marechaussee van Maastricht legde de werken stil en daarmee kwam er een einde aan de directe betrokkenheid van Van Giffen met Rijckholt.

38 Archief GIA, verzonden brieven, nr. 310, 07.09.1926 (Blankenvoort).

Fig. 4. In het laatste jaar van zijn onderzoek in Rijckholt (1926) ontdekte Van Giffen enkele schachten en galerijen. Tegen het instortingsgevaar werden ze gestut met hout dat in het Savelsbos werd verzameld. Toch was de situatie zo gevaarlijk dat hij een verbod kreeg verder te graven (foto particuliere collectie).

Hij spoedde zich naar het noorden om een begin te maken met zijn onderzoek van de terp van Ezinge. Dat onderzoek zou hem wereldberoemd maken, maar hem ook met handen en voeten binden aan zijn Groningse geboortegrond.³⁹ Pas in 1930 kon hij zijn blik weer op het zuiden richten. De enorme hoeveelheden vuursteenmateriaal die hij opgroef, had hij meegenomen en dit zou jarenlang een belangrijke bron vormen om het ruilverkeer voor andere artefacten te vergemakkelijken.⁴⁰

³⁹ Knol 2005.

⁴⁰ Zo schonk hij in het kader van het kader van het opbouwen van relaties een tiental vuurstenen hakken en andere werktuigen aan pastoor Pinckers van het Folkloristisch Museum in Asselt in een poging om in Midden-Limburg opgravingen uit te kunnen voeren. Eind 1924 kwam een deel van het door Van Giffen opgegraven vuursteen terug naar Maastricht (Archief GIA, verzonden brieven, nr. 429, 27.11.1924 (LGOG)). Daar was wel een bezoek van twee bestuursleden van het LGOG voor noodzakelijk.

Tegenstelling en belangstelling

De publicatie van het resultaat van het eerste jaar van het onderzoek liep diverse keren vertraging op, maar in 1925 verscheen dan toch een artikel dat een combinatie was van een verslag op hoofdlijnen van het onderzoek door Van Giffen en een beschouwing van Van der Sleen over het *Grand Atelier* en omgeving.⁴¹

Opvallend is dat Van Giffen bij de bespreking van de ouderdom nauwelijks over de gevonden artefacten sprak en die vergeleek met materiaal uit het buitenland. Zijn kennis van vuurstenen artefacten was niet groot en in het algemeen had hij nooit veel aandacht voor gedetailleerde beschrijvingen van het vondstmateriaal. Dat lag anders met de dierlijke resten. Als archeozoöloog kan hij daar veel beter mee uit de voeten en door vergelijking met dierlijke resten uit buitenlandse opgravingen kwam hij op een (laat)neolithische datering voor de menselijke activiteiten ter plaatse.⁴²

In de inleiding schetste Van Giffen de onderzoeksgeschiedenis en stelde vast dat het in 1914 al door de opgravingen van de Luikse archeologen J. Hamal-Nandrin en J. Servais duidelijk was dat hier door de prehistorische mens vuursteenmijnbouw had plaatsgevonden. Hij vervolgde met: "De vraag, of wij hier te doen hebben met arte- of manufacten, was dus reeds lang opgelost. Zij had alleen nog maar reden van bestaan gezien het sceptische standpunt onzer officiële oudheidkundige wetenschap, zooals dit zelfs door sommige vooraanstaande onderzoekers nog verdedigd werd, doch dat inmiddels als opgegeven beschouwd mag worden."⁴³

Het ging natuurlijk om het oude standpunt van Holwerda dat het voorkomen van vuurstenen afslagen kon samenhangen met Romeinse mergelwinning. Daar was Holwerda van afgestapt en Van Giffen verwees in dit verband naar een artikel in de Nieuwe Rotterdamsche Courant van 30 juli 1923 waarin een verslag stond van een excursie van de Nederlandsche Anthropologische Vereeniging.⁴⁴ Die vereniging bezocht in twee dagen Zuid-Limburg. Allereerst de opgraving Ravensbosch bij Valkenburg waar Holwerda aan het graven was en de volgende dag Rijckholt. Holwerda ging niet mee, maar introduceerde mondeling de opgraving waarbij hij aangaf inmiddels overtuigd te zijn van de prehistorische ouderdom van de daar gevonden verschijnselen.

Op zaterdag 28 juli 1923 kwam het gezelschap van de NAV, ongeveer 25 personen groot, op bezoek bij de opgraving van Van Giffen met als extra excursiebegeleiders J. Hamal-Nandrin en J. Servais.⁴⁵ (fig. 5) De organisatie was mede in handen van het LGOG met als

41 Van Giffen 1925; Van der Sleen 1925.

42 Van Giffen 1925, 502.

43 Van Giffen 1925, 484.

44 Van Giffen noemt foutief de NRC van 28 juli 1923. Zie voor een korte uitleg over deze vereniging noot 22.

45 Limburger Koerier 01.08.1923.

Fig. 5. Van de excursie tijdens de opgravingen van Van Giffen in 1923 zijn geen foto's bekend. Wel zijn er enkele van een excursie uit augustus 1921 door een gezelschap uit Luik. Het geeft een beeld hoe het eraan toe ging bij een bezoek aan een opgraving (foto particuliere collectie).

centrale figuren W. Goossens en P. Doppler. Ook leden van het LGOG waren onder de deelnemers, maar later tijdens de opgravingen kwamen er individueel ook in de archeologie geïnteresseerde personen langs. Al die bezoekers zouden belangrijk blijken te zijn voor de toekomst.

Een tegenslag voor Van Giffen was dat de aanvankelijke toezegging van het LGOG om het onderzoek van 1926 financieel te ondersteunen werd ingetrokken. Van Giffen probeerde daarop een bijdrage te krijgen bij het Internationaal Bureau Anthropologie in Amsterdam.⁴⁶

Over de werkzaamheden in 1925 en 1926 heeft Van Giffen weinig gepubliceerd. In 1926 verscheen een korte bijdrage die vooral de werkzaamheden van 1923 tot onderwerp had.⁴⁷ Over die van 1926 was pas wat in 1953 te lezen in een bijdrage voor de op dat moment 85 jaar wordende Hamal-Nandrin.⁴⁸

46 Archief GIA, verzonden brieven, nr. 323, 11.09.1926 (Int. Bur. Anthrop.)

47 Van Giffen 1926.

48 Van Giffen 1953.

Andere contacten in het zuiden

Het was niet alleen de vindplaats Rijckholt die tijdens zijn onderzoek van de vuursteenmijnen de belangstelling van Van Giffen had. Van Giffen leerde in die periode Limburgse amateurarcheologen en in die discipline geïnteresseerde personen kennen met wie hij contact zou gaan onderhouden. Het werd hem daaruit snel duidelijk dat er meer mooie onderzoeksobjecten in de provincie te vinden waren. Al die contacten dateerden van kort na 1923, dus in die zin moet zijn persoonlijke aanwezigheid in Zuid-Limburg een belangrijke stimulans zijn geweest. De kans is groot dat hij de meeste mensen heeft leren kennen tijdens de weken dat hij in Rijckholt groef.

Een van zijn oudste contacten was pastoor A.C. Kengen (1866-1936) uit Caberg. Kengen geldt als de eerste persoon die bandkeramisch materiaal in Nederland heeft gevonden. Van Giffen benaderde hem voor beeldmateriaal voor een artikel dat hij aan het schrijven was en wilde graag informatie over zijn vondsten uit de groeve Belvédère. Hij meldde als introductie dat hij een paar jaar geleden zijn collectie had gezien.⁴⁹

Verder stond Van Giffen natuurlijk in contact met personen in Rijckholt zelf: graaf De Gelous, J. Rempelberg en de paters Dominicanen die na hem het onderzoek te Rijckholt ter hand hadden genomen.⁵⁰ Met Th. Dorren correspondeerde hij in 1932 over de vermeende paleolithische grottekeningen in Valkenburg.⁵¹ Verder waren er door de jaren heen schriftelijke contacten met het LGOG of bestuursleden van deze organisatie.

Een lastige dwarsligger uit Beek

Ondanks de opgravingen in Rijckholt en de mooie vooruitzichten op nieuwe en veelbelovende opgravingslocaties, kreeg Van Giffen zijn handen vol aan de terpen. Daarnaast groef hij ook in andere plaatsen in het noorden en incidenteel in Overijssel, Utrecht, Zuid-Holland, Noord-Brabant en zelfs in het buitenland.⁵²

Tijdens zijn activiteiten in het noorden was zijn contact met de archeologisch geïnteresseerde arts H.J. Beckers (1862-1950) uit Beek het meest intensief (fig. 6). Vanaf februari 1925

49 Archief GIA, verzonden brieven, nr. 25, 05.01.1928 (Kengen).

50 Archief GIA, verzonden brieven, nr. 378, 17.07.1929 (Pères Dominicains), nr. 568, 19.12.1931 (Moos), nr. 110, 19.03.1932 (Mounier); ontvangen brieven, 23.07.1929 (Dominicanen) 12.12.1931 (Moos), 02.03.1932, 20.03.1932 (Mounier).

51 Archief GIA, verzonden brieven, nr. 14.03.1932, 01.04.1932; ontvangen brieven 29.02.1932, 04.05.1932, 05.06.1932, 24.05.1932 (Dorren).

52 Anoniem 1947. Die lijst is gemaakt door H. Brunsting (mededeling Tjalling Waterbolk)

Fig. 6. J.H. Beckers, arts te Beek, was een bekend amateurarcheoloog die vooral onderzoek deed in zijn directe woonomgeving. Hier bekijkt hij een potje dat hij opgroef in Heerlen in de periode 1940-1941 (foto Thermenmuseum, Heerlen).

schreven ze elkaar regelmatig en ze gingen bij elkaar op bezoek. Beckers nodigde Van Giffen zelfs uit om bij hem te overnachten.⁵³

Beckers correspondeerde echter ook met Holwerda en de Leidse archeoloog bezocht hem eveneens regelmatig. Dat resulteerde in een nauwe samenwerking en enkele jaren zouden ze gezamenlijk opgraven, vooral in Stein. Bij de opgravingen ging de samenwerking echter stroever. Holwerda stond op het standpunt dat als er financieel werd samengewerkt, de partner een evenredig deel kreeg van de belangrijkste vondsten en de rest moest naar het RMO. In de andere gevallen – zonder een lokale financiële bijdrage – werd het met rijks gelden verkregen opgegraven materiaal ook eigendom van het rijk, in de praktijk dus van het RMO. Ook al werkten Beckers en het RMO samen, als het geld uit Leiden kwam, gingen de vondsten daar ook naar toe.

Tijdens het onderzoek 1926 ontstonden daarover problemen. De voorgraver van Beckers, Toni Janssen, had van de dokter de opdracht gekregen belangrijke vondsten zo snel mogelijk na het vinden naar hem te brengen. De voorgraver van het RMO stond machteloos en stapte over op dezelfde strategie. Dat zou ernstige gevolgen krijgen.

Samen graven

De eerste gezamenlijke graaactiviteiten van Holwerda en Beckers verliepen echter harmonieus. Vanaf 1918 was dokter Beckers actief op het gebied van de paleontologie en oudheidkunde.⁵⁴ In 1925 werd hij op het spoor van de Bandkeramiek gezet door vondsten aan de Kerkweg in Stein door de uit die plaats afkomstige Toni Janssen.⁵⁵ Het ging om scherven van aardewerk, vuursteen en grondsporen die ook hier als *hutkommen* werden geïnterpreteerd.

Al snel kreeg het RMO belangstelling voor zijn ontdekkingen. Het museum had in 1925 al in de groeve van steenfabriek Belvédère in Maastricht-Caberg naar sporen van deze nieuw ontdekte cultuur in Nederland onderzoek gedaan.⁵⁶ Een jaar later begon A.E. Remouchamps vanuit het RMO, in samenwerking met Beckers, met opgravingen naar Romeinse bewoningsresten op het haventerrein van Stein.⁵⁷ Daarbij kwamen ook enkele bandkeramische kuilen aan het licht.⁵⁸ In daaropvolgende zomer werd weer gegraven, maar aan het eind van die zomer van 1927 kwam aan de samenwerking tussen het RMO en Beckers een einde. Enerzijds had dit te maken met de ziekte van Remouchamps, en anderzijds met de verslechterende verhouding tussen Beckers en het Rijksmuseum.

53 Archief GIA, ontvangen brieven, 05.05.1930 (Beckers).

54 Deriks 2000.

55 Beckers & Beckers 1940, 37; Van Wijk & Amkreutz 2014, 281.

56 Van Wijk, van der Velde & Amkreutz 2014, 47-64; Van Wijk & Amkreutz 2014.

57 Beckers & Beckers 1940; Holwerda 1928.

58 Amkreutz & Van Wijk 2014.

Begin oktober 1926 had Remouchamps van Beckers een brief ontvangen, waarin deze het museum onder andere “boven-Moerdijksche zelfvoldaanheid” verweet. Remouchamps stuurde die brief door naar Goossens.⁵⁹ Die antwoordde op zijn beurt dat het hem speet dat het wederzijds vertrouwen weg was en hij sprak de verwachting uit dat ze wel voor het laatst in Stein gegraven zouden hebben.⁶⁰ In het begin van het jaar 1927 werden ook nog over en weer beschuldigeigen geuit, namelijk dat vondsten door de voorgravers van beide partijen waren onvreemd om voor de verzamelingen van Leiden en Beek veilig te stellen.⁶¹ Een gezamenlijk onderzoek in de zomer van 1927 ging begrijpelijkerwijs niet door.

De verhoudingen wilden niet verbeteren en zeker niet nadat er op 12 september 1928 een artikel verscheen in het Algemeen Handelsblad. Hierin werden de recente opgravingen in Zuid-Limburg besproken, alle uitgevoerd door Dr. Beckers. Het ging om de talloze complexen die hij onder handen had gehad (Gronsveld, Savelsbos, Stein, Bunde en locaties op de terreinen van de Staatsmijnen). Het artikel maakte aan het eind gewag van de geringe aandacht van officiële zijde voor de archeologie en van de verdwijning van belangrijke vondsten naar België. Dit artikel was voor de Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen aanleiding om bij het RMO om opheldering te vragen.⁶² Holwerda reageerde op 26 september 1928 met een brief waarin de tegenwerking van Dr. Beckers in detail werd gemeld.⁶³ Verder onderzoek in Stein was van de baan.

Van Giffen in Stein

Of Van Giffen op de hoogte was van het conflict tussen Beckers en het RMO is niet duidelijk, maar het is wel waarschijnlijk. Hij had het natuurlijk in de krant kunnen lezen en ook tijdens persoonlijke ontmoetingen van Beckers en Van Giffen zal dit onderwerp van gesprek zijn geweest. In 1929 liet Van Giffen aan Beckers weten dat hij graag ‘in samenwerking’ enkele hutkommen wilde opgraven.⁶⁴

Van Giffen was veel minder rechtlijnig dan Holwerda in de kwestie van het eigendom van vondsten na een opgraving. Als het Groninger instituut maar een deel van het vondstmateriaal kreeg voor de vergelijkingscollectie dan kon de rest wat Van Giffen betrof gewoon in Limburg blijven. Ook op het gebied van ruilen was hij veel makkelijker. Voor dokter Beckers was Van Giffen dus een interessanter persoon om mee samen te werken. Het kon hem mooi materiaal opleveren om in het eigen museum van Beckers tentoon te stellen.

59 Archief RMO, verzonden brieven, 11.10.1926 (Goossens).

60 Archief RMO, ontvangen brieven, 18.10.1926 (Goossens).

61 Archief RMO, verzonden brieven, 22.01.1927 (Goossens).

62 Archief RMO, doos 17.2.5/5 Curatoren 1928-1930, brief van OK&W, nr. 4402, 25.09.1928.

63 Archief RMO, verzonden brieven, 26.09.1928 (Ministerie OK&W).

64 Beckers & Beckers 1940, 78.

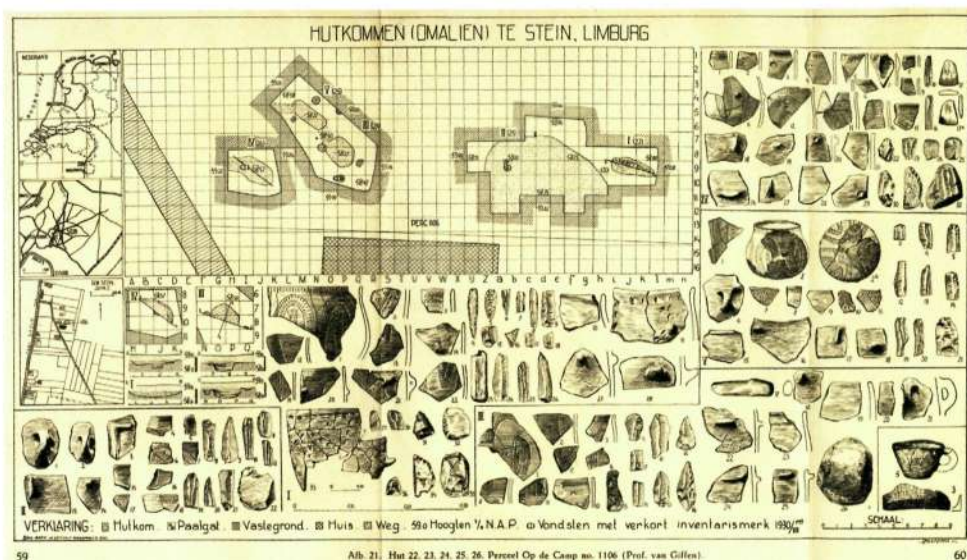

Fig. 7 In 1930 onderzocht Van Giffen enkele woonkuilen zoals dat toen genoemd werd. In werkelijk waren het leemwinningskuilen die naast de huizen lagen. De plattegrond en tekeningen van de gevonden objecten zijn opgenomen in het boek *Voorgeschiedenis van Zuid-Limburg* (naar Beckers & Beckers 1940, Afb. 21).

In 1930 vond het onderzoek daadwerkelijk plaats en bezocht Van Giffen samen met tekenaar L. Postema de vindplaats, nadat door Beckers en zijn medewerkers de opgraving was uitgevoerd. Van Giffen en Postema tekenden de vlakken en coupeerden de sporen. Het idee was toen dat het bij de sporen om hutkommen ging, waarvan vijf waren gevonden.⁶⁵ Uit de kuilen kwam LBK-aardewerk, vuursteen, stenen dissels en slijp- en maalstenen.

Op de door het instituut van Van Giffen in kenmerkende stijl vervaardigde tekening zijn de gegevens gedocumenteerd.⁶⁶ Groot was het opgegraven gebied niet, alles bij elkaar ongeveer 90 m² (fig. 7). De vondsten werden deels meegenomen naar Groningen en daar in de collectie van het instituut opgenomen. Het andere deel bleef achter in Stein bij Beckers en bij Toni Janssen. Geen gelukkige situatie want voor het gereedmaken van de veldtekening, waarop ook de gevonden voorwerpen werden afgebeeld, moest er van alles naar Groningen worden gestuurd om gefotografeerd en getekend te worden.⁶⁷

⁶⁵ Beckers & Beckers 1940, 78-81.

⁶⁶ Van Giffen heeft dit onderzoek nooit gepubliceerd, maar wel een tekening laten vervaardigen die in de publicatie van Beckers & Beckers is opgenomen (Beckers & Beckers 1940, afb. 21).

⁶⁷ Archief GIA, ingekomen brieven, 07.11.1930, 01.12.1930 (Beckers); verzonden brieven 29.11.1930, 01.09. 1931 (Beckers); 09.10.1930 (Janssen).

Blijkbaar was Van Giffen tevreden met het vondstmateriaal voor zijn collectie, want daarna zouden ze niet meer samen opgraven. Wel was er lange tijd incidenteel contact en wat uitgebreider toen Beckers Van Giffen vroeg een verzoek om subsidie te doen bij het Ministerie van Onderwijs, Kunsten en Wetenschap om de uitgave van zijn boek over de archeologie van Zuid-Limburg mogelijk te maken.⁶⁸ Pas in 1940 zouden ze elkaar weer treffen op een ander Limburgs opgravingsterrein: de thermen van Heerlen, maar daarover later meer.

Van Giffen vertrok weer naar plaatsen in het land waar hij kon graven. Van een publicatie over de opgravingen in Stein door het BAI is het nooit gekomen. Dat was een kenmerk van Van Giffen. Als hij door gestelde verplichtingen, bijvoorbeeld een subsidie, gedwongen werd zijn onderzoek uit te werken dan deed hij het, maar heel veel heeft hij vanwege alle projecten die hij onder handen had, nooit gepubliceerd.

Wel schreef hij een opvallend voorwoord in het boek dat in 1940 het licht zag: *De Voorgeschiedenis van Zuid-Limburg*, geschreven door Beckers en zijn zoon Gabriel. Hij stak daarin de loftrumpet voor het levenswerk van de arts uit Beek en memoreerde zijn onafhankelijkheid. Ook noemde hij de verschillen in inzichten, maar de "locaal-patriottische [Limburgse] gevoelens" werden de heren vergeven.

Leuren met een collectie

Ondanks al het netwerken tijdens en na het onderzoek in Rijckholt, was er nog een ouder, kort incidenteel contact van Van Giffen met het verre zuiden. In 1917, net nadat hij vanuit Leiden in Groningen was aangekomen, ontving Van Giffen een brief van Fernand Philips, oorspronkelijk een inwoner van Maaseik.⁶⁹ Deze Belgische vluchteling informeerde hem over zijn archeologische collectie. Dat contact is vermoedelijk tot stand gekomen door inmenging van A.L.C. Van Dinter, een op dat moment in Nederland geïnterneerde Belgisch militair, ook afkomstig uit Maaseik. Deze maakte de veldtekeningen bij de opgraving door Van Giffen van de Groninger terp Wierhuizen in 1917. Philips verbleef op dat moment als oorlogsvluchteling in Roosteren. Een jaar later schreef hij hem opnieuw. Van Giffen had vermoedelijk niet gereageerd op zijn eerste brief en Philips legde hem uit dat zijn verzameling uit de omgeving van Maaseik afkomstig was en nodigde hem uit eens te komen kijken.⁷⁰ Voor zover bekend is Van Giffen niet op bezoek geweest.

Twintig jaar later ontving Van Giffen een nieuwe brief, maar nu van de gebroeders Van

68 Archief GIA, ontvangen brieven, 16.03.1939 (Beckers). Beckers ontving een bijdrage van fl. 1200,-.

69 Archief GIA, ingekomen brieven, 10.05.1917 (Van Dinter).

70 Archief GIA, ingekomen brieven, 10.05.1918 (Van Dinter).

Aelst uit Maastricht. Zij waren de eigenaren van een grafische kunstrichting, drukkerij, binderij en uitgeverij en begaven zich op het terrein van de kunsthandel, want zij bemiddelden in de verkoop van de collectie van Phillips. Die laatste was inmiddels burgemeester van Maaseik. In de woorden van de verkopers ging het om een schitterende, goed gedocumenteerde verzameling met een vraagprijs 35.000 Belgische franken. In die tijd zou dat een bedrag in Nederlands geld van ca. fl. 2000 betekenen.

Van Giffen reageerde snel. De volgende dag schreef hij dat hij de collectie wel wilde hebben, maar vroeg zich af hoe hij dat moest financieren.⁷¹ Daarna ging het echter minder voortvarend. Eind april schreef Ernst van Aelst dat de vondsten in Maaseik te bezichtigen waren en dat ze Van Giffen graag naar het woonhuis van de burgemeester wilden begeleiden.⁷² Dat bezoek ging niet door en in december schreef Van Giffen dat hij met de Nijmeegse kunsthandelaar J. Esser naar Maaseik zou gaan en vroeg Van Aelst mee.⁷³ Tot zaken doen kwam het echter niet.

Eenzelfde brief met het aanbod van de collectie ging ook naar Holwerda, maar die vond de stukken niet bijzonder genoeg, zeker in relatie tot de hoge vraagprijs. Ook het LGOG vond de collectie te duur, zelfs als de collectie in samenwerking met het RMO werd aangekocht.⁷⁴ De verkoop ketste af en eind december 1937 ging de verzameling uiteindelijk naar het Folkloristisch Museum van pastoor Pinckers uit Asselt.⁷⁵

Berichten uit "vijandelijk" gebied

Pinckers was een oude bekende van Van Giffen (fig. 8). In 1932 maakten ze kennis met elkaar, maar het is het goed eerst te kijken wat zich in de jaren dertig van de vorige eeuw op het gebied van archeologie in de provincie afspeelde.

Holwerda en zijn medewerkers groeven in die periode in heel Limburg, met uitzondering van het gebied van Beckers, en met de nadruk op het zuidelijke deel van de provincie. Bandkeramische en andere neolithische nederzettingen werden onderzocht, urnenvelden werden blootgelegd en de talrijke Romeinse sporen werden opgegraven. Tijdens die werkzaamheden was een uitgebreid netwerk van contacten ontstaan en veel Limburgers waren inmiddels officieel correspondent van het museum. In 1926 had Holwerda een efficiënt functionerend netwerk van archeologische correspondenten verspreid over heel

71 Archief GIA, verzonden brieven, nr. 270, 23.03.1937 (Van Aelst).

72 Archief GIA, ingekomen brieven, 25.06.1937 (Van Aelst).

73 Archief GIA, verzonden brieven, nr. 789, 07.12.1937 (Van Aelst).

74 Archief RMO, verzonden brieven, nr. 238, 21.04.1937 (Nyst).

75 Een artikel over deze aankoop is in voorbereiding (Verhart in voorber.). Zie ook Luys 1983.

Fig. 8 Rector J.H. Pinckers en zijn koster P. Loven waren verwoede verzamelaars. Hier staan ze rond 1938 voor de ingang van het Folkloristisch Museum in Asselt. Rechts Pinckers, midden Loven en links een onbekende persoon die wat voorwerpen komt brengen (foto Limburgs Museum, Venlo).

Nederland opgezet.⁷⁶ De correspondenten hielden hem op de hoogte van de laatste ontwikkelingen en vonden, mobiliseerden lokale medewerking van de autoriteiten, regelden mankracht en Holwerda kon ze op verkenning sturen als hem wat ter ore was gekomen. Ook de samenwerking met het LGOG, en vooral die tussen Holwerda en Goossens, was hecht.

Van Giffen was in die tijd vooral actief in het noorden van het land, maar in december 1932 verscheen hij weer in de

zuidelijkste provincie van Nederland. Hij wilde ook proberen een netwerk van bevriende amateurs op te zetten dat hem op de hoogte kon houden van de actuele ontwikkelingen in de verre provincie en was op zoek naar locaties waar hij zou kunnen opgraven.⁷⁷ Hij richtte zijn aandacht op Midden-Limburg, een gebied waar Holwerda minder goede contacten had dan in het noorden en zuiden van de provincie.

Pinckers hield Goossens, zijn neef, op de hoogte van de ontwikkelingen.⁷⁸ Van Giffen had grote plannen, schreef hij hem enthousiast. Verzekerd van steun door het Rijk wilde hij met werklozen opgravingen in Midden-Limburg gaan uitvoeren. Ch. Ruys de Beerenbrouck – op dat moment minister-president – zou hem dat hebben toegezegd. Een belangrijke voorwaarde voor succes was een netwerk van correspondenten. Van Giffen kende er al enkelen en Pinckers was met hem op bezoek geweest bij verschillende kandidaten. Ook zocht hij steun van Limburgse organisaties.

Bij de opgravingen zou de leiding in handen komen van W. Willems, assistent van Van Giffen. Willems zou op dat onderzoek in Midden-Limburg gaan promoveren. Verder

76 Waarschijnlijk heeft hij dit ontleend aan een vergelijkbaar netwerk dat reeds door de Rijksdienst voor de Monumentenzorg was opgezet.

77 Archief GIA, verzonden brieven, nr. 402, 14.12.1932, nr. 419, 16.12.1932; ontvangen brieven 13.12.1932, 30.12.1932 (Pinckers).

78 RHCL, archief LGOG, nr. 1669, ingekomen brieven 17.12.1932, 30.12.1932.

merkte Pinckers op dat Van Giffen een veel aardiger man was dan dr. Holwerda die niets aan hem en zijn museum had willen afstaan. Van Giffen had hem daarentegen vondstmateriaal uit Rijckholt toegezegd.

Hoewel Pinckers zeer intensief met Holwerda correspondeerde, meldde hij Holwerda dit initiatief niet. Enkele dagen later antwoordde Goossens al.⁷⁹ Hij was klip en klaar. Als voorzitter van het LGOG en als conservator van het museum in Maastricht wilde Goossens een dergelijk onderzoeksproject niet bevorderen.

In een brief aan Holwerda was hij nog meer uitgesproken.⁸⁰ Mocht het initiatief van Van Giffen ernst worden dan zou het Genootschap zich laten gelden. In de tussentijd zouden ze op hun hoede zijn. Holwerda zelf vatte het nogal laconiek op, ondanks dat Van Giffen plannen had voor een gebied buiten de gedoogde drie noordelijke provincies. Pinckers kon wat hem betreft met Van Giffen aanpappen, omdat Holwerda zelf weinig fiducia had in al die vindplaatsen.⁸¹

Het werd met die tegenwerking een *mission impossible* voor Van Giffen. Pinckers trok zich terug en ook met de andere amateurs lukte het niet tot overeenstemming te komen. Van Giffen trok zich voorlopig terug uit Limburg, maar bleef actief in het noorden en elders

Het pensioen van Holwerda

Door de diepe economische crisis werden grootschalige ontginningsprojecten opgezet om werklozen aan een baan te helpen. In het gehele land werden woeste gronden ontgonnen, bossen aangeplant, landbouwgrond verbeterd en beken gekanaliseerd. Die werkzaamheden werden grotendeels met de schop in de hand uitgevoerd en daarbij kwamen nogal wat archeologische verschijnselen aan het licht. Van Giffen zag – anders dan Leiden – het potentieel van die grote aantallen werklozen en wist in samenwerking met de organisaties die ze aan het werk moesten zetten in die grote projecten, een deel van de mensen te krijgen die zijn opgravingen kon uitvoeren. Dit leidde tot veel grootschaliger onderzoek. Grote stukken van nederzettingen en hele urnenvelden konden worden onderzocht. In belangrijke mate was Van Giffen in Drenthe actief, maar midden jaren dertig werd ook Noord-Brabant zijn werkterrein. Het was zijn assistent Willems die daar veel werk verzette.

Op 31 december 1938 ging Holwerda met pensioen, de man die Van Giffen zo had beperkt in zijn archeologische expansiedrift. Nu was ook de tijd gekomen om belangrijke veranderingen in de organisatie van de Nederlandse archeologie tot stand te brengen. Twintig jaar lang was dit onmogelijk geweest door – zoals dat toen genoemd werd – de *persoonlijke*

79 RHCL, archief LGOG, nr. 1669, verzonden brieven 04.01.1933.

80 Archief RMO, ingekomen brieven, 15.01.1933 (Goossens).

81 Archief RMO, verzonden brieven, nr. 43, 17.01.1933 (Goossens).

tegenstellingen tussen de beide heren. Die veranderingen werden geïnitieerd door het Ministerie van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen. De directeur-generaal, mr. J.K. van der Haagen, was de belangrijkste initiator.⁸²

Van Giffen wachtte in Groningen af in de overtuiging dat hij gevraagd zou worden directeur te worden van het RMO en leiding te gaan geven aan het archeologisch onderzoek in Nederland. Men nam geen contact met hem op. In de winter en het voorjaar van 1939/1940, met een oorlogsdreiging op de achtergrond, werden de onderhandelingen gevoerd voor een nieuwe regeling van het archeologisch onderzoek in Nederland.

Een eerste voorstel dat in nauwe samenwerking tussen het ministerie en het RMO was geformuleerd ging naar Groningen toe met de vraag om commentaar. Leiden had daarin belangrijke concessies gedaan. Ze was niet meer de monopolist, maar er was de erkenning dat in de drie noordelijke provincies Van Giffen verantwoordelijk werd voor het archeologisch onderzoek. Van Giffen kon niet akkoord gaan met het voorstel en wilde meer. Na intensief overleg werd een compromis bereikt, een nieuwe regeling met ruimte voor iedereen, dus een regeling die vroeg om problemen. Het RMO en het BAI zouden graven in hun eigen territorium en er kwam een nieuwe landelijk opererend documentatiecentrum: Rijksbureau voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek (ROB) met als standplaats het RMO en als directeur een conservator van het RMO: F.C. Bursch. Het geheel stond onder toezicht van een Rijkscommissie voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek (RCOB) waar onder anderen Van Giffen en W.D. van Wijngaarden, directeur van het RMO, in zaten.

Een onverwachte kans in Heerlen

De Duitse aanval van mei 1940 was dan wel snel gegaan en de strijd kort, maar er was toch veel beschadigd. Vooral bewoonde gebieden rond strategisch en militair belangrijke locaties hadden het zwaar te verduren gehad. Voor archeologen lag er heel wat braakliggend terrein in de centra van steden en dorpen. Aanvankelijk was de samenwerking in de RCOB goed en werd er gesproken hoe dit gezamenlijk aan te pakken. De taken werden verdeeld en o.a. in Middelburg werd onderzoek uitgevoerd door het RMO en in het Zuid-Hollandse Valkenburg door het BAI.

Kort na die dramatische meidagen werd in Heerlen een belangrijke ontdekking gedaan.⁸³ Inmiddels had het Duitse gezag verordonneerd dat zoveel mogelijk braakliggend land in cultuur moest worden gebracht en zo werd op 18 juni een terrein aan de Coriovallumstraat geploegd. Daarbij kwamen muurresten en een zuil aan het licht. Een opgraving was noodzakelijk (fig. 9).

82 Van Es 1972.

83 Jeneson 2015.

Fig. 9 In 1940 en 1941 legde dokter Beckers vrijwel het gehele thermencomplex van Heerlen bloot. In de laatste fase van het onderzoek kon Van Giffen nog een klein deel onderzoeken. Hij verzorgde wel de publicatie van de opgravingen (foto Thermemuseum Heerlen / Rijksuniversiteit Groningen, Groninger Instituut voor Archeologie).

Door het vele werk in het westen en de geringe financiële en personele mogelijkheden kwam Heerlen echter op het tweede plan. Op een melding uit Heerlen werd niet gereageerd en daarop besloot het gemeentebestuur Beckers het onderzoek uit te laten voeren.⁸⁴ Eind juni 1940 bezocht C. Braat, conservator bij het RMO, de opgraving van een inmiddels grotendeels blootgelegd thermencomplex om te kijken hoe de werkzaamheden werden uitgevoerd en in hoeverre hij zou kunnen assisteren. Hij vond het er een beetje dilettanterig aan toe gaan en deed enkele voorzichtige suggesties het opgravingsproces te verbeteren.⁸⁵ Dat viel niet in goede aarde en dat bleek het jaar erop toen de tweede fase van het onderzoek van start ging en het onderzoek een samenwerking moest worden van het RMO en Beckers. Er werd voorafgaand aan het onderzoek binnen de RCOB overlegd na een rapport

⁸⁴ Jeneson 2015, 34-35.

⁸⁵ Archief RMO, verzonden brieven, nr. 432, 01.07.1940 (Holwerda). Hij stond daar niet alleen in want ook Van Giffen betreurde het dat er in het eerste jaar zo weinig geschoold toezicht was geweest (Van Giffen 1948, 201).

van Braat waarna de beide archeologen in de commissie, Braat en Van Giffen, tot de conclusie waren gekomen dat aan de activiteiten van Beckers paal en perk moest worden gesteld.⁸⁶ Een oplossing voor de problemen werd niet gevonden, ondanks alle bemiddelingspogingen.⁸⁷

De enige optie die openstond was dat Van Giffen een rol zou gaan spelen. Hij kende Beckers goed en in het verleden hadden ze in redelijke harmonie samengewerkt. In de laatste fase van het onderzoek kreeg hij de mogelijkheid nog een klein gedeelte van het thermenterrein in 1941 bloot te leggen. Dat stelde hem wel in staat in 1948 een uitgebreid artikel over het Romeinse badhuis en een mogelijk castellum te publiceren.⁸⁸

De nieuwe ROB

In hetzelfde jaar dat de thermen van Heerlen werden opgegraven, was de nieuwe regeling van kracht geworden waarin de organisatie van de Nederlandse archeologie ingrijpend was veranderd.⁸⁹ Op 24 mei 1940 was die afgekondigd door generaal H.G. Winkelman, op dat moment de hoogste regeringsinstantie. Particulieren mochten niet meer graven. Archeologisch onderzoek mocht alleen nog maar uitgevoerd worden door instellingen en organisaties die door het Rijk waren goedgekeurd. De belangrijkste opgravende instellingen zouden het RMO en het BAI worden en die zouden gaan samenwerken. Documentatie zou verzorgd worden door het Rijksbureau Oudheidkundig Bodemonderzoek.

Dit besluit werd genomen zonder enige Duitse bemoeienis, maar de nieuwe regeling bleek in de praktijk onwerkbaar. In Leiden domineerde achterdocht, Van Giffen probeerde zoveel mogelijk tegen te werken en zijn eigen plan te trekken en F.C. Bursch, de directeur van het Bureau, bewoog zich steeds meer in nationaalsocialistisch vaarwater.

Die sterk nationaalsocialistische koers van het Bureau, en alle strubbelingen over verantwoordelijkheden, noodzaakten een verzelfstandiging die in 1943 werkelijkheid werd.⁹⁰ Het Rijksbureau en het RMO werden van elkaar losgekoppeld.

Na de bevrijding werd er vanuit Den Haag ingegrepen. Bursch had in 1944, even voor Dolle Dinsdag zijn post verlaten en noodgedwongen had het RMO zijn taken waargenomen. Had Van Giffen in 1940 al een belangrijke rol gespeeld in de totstandkoming van het Rijksbureau, nu kreeg hij van de minister de vrije hand. Hij mocht een nota maken over

86 Archief RMO, verzonden brieven, nr. 373, 11.07.1941 (ministerie OK&W).

87 Verhart 2012.

88 Van Giffen 1948.

89 Van Es 1972.

90 Verhart 2018; Verhart & Amkreutz 2018.

de gewenste toekomst van de Nederlandse archeologie. De titel loog er niet om: Splitsing Oudheidkundig Bodemonderzoek en Museumwezen.⁹¹

Hij stelde daarin een onafhankelijke Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek (ROB) voor. Ook de universitaire instellingen zouden veldonderzoek mogen doen en dat was het. Voor anderen was het verboden op te graven, ook voor het RMO. Het Leidse museum probeerde het tij te keren, maar het mocht niet baten. Er kwam een ROB met Van Giffen als eerste directeur.

De ROB verschijnt in Limburg

Van Giffen was voor een korte periode zowel directeur van de ROB, van 1947 tot 1 januari 1950, als van het BAI. Dat bood ongekennde mogelijkheden, zeker ook omdat de directievoering aanvankelijk plaatsvond vanuit zijn instituut aan de Poststraat in Groningen. De ROB concentreerde zich in Limburg vooral op het onderzoek van de vele gebombardeerde en sterk beschadigde kerken in Gelderland, maar vooral ook in Limburg.⁹² De kerkopgravingen werden uitgevoerd door P. Glazema, de onderdirecteur van de ROB en afkomstig van monumentenzorg. In enkele jaren onderzocht hij in Limburg met behulp van diverse assistenten en tewerkgestelde arbeiders van de Dienst Uitvoering Werken (een door het Militair Gezag ingesteld apparaat om oorlogsschade op te ruimen) de kerken van Afferden, Arcen, Baexem, Beegden, Blerick, Broekhuizenvorst, Buggenum, Geisteren, Gennep, Grubbenvorst, Haelen, Herkenbosch, Herten, Horst, Lottum, Maasniel, Middelaar, Sevenum, Sint Odiliënberg, Swolgen, Tienray, Venlo en Wessem (fig. 10). Het boterde echter niet tussen Glazema en Van Giffen en een hoogoplopende ruzie was het gevolg.⁹³ Op 65-jarige leeftijd zou Van Giffen de dienst moeten verlaten en Glazema werd zijn opvolger. Van Giffen zou gepensioneerd worden en dat zou voor hem in 1949 het geval zijn, maar hij wilde langer doorwerken en tekende bezwaar aan met als argument dat hij als hoogleraar tot zijn zeventigste door mocht gaan en waarom dan niet ook als directeur van de ROB? Hij kreeg voor een jaar dispensatie.

Op een intern conflict binnen de jonge dienst zat het ministerie niet te wachten. Het leek erop dat de Nederlandse archeologie na de pensionering van Holwerda op 1 januari 1939 nog steeds niet in rustiger vaarwater was gekomen. Pas door het vertrek van Van Giffen zou dat het geval kunnen zijn. Die dispensatieregeling was een uitstekende mogelijkheid om op een elegante manier van Van Giffen afscheid te kunnen nemen. In 1950 kreeg hij geen verlenging van zijn regeling en op 1 januari van dat jaar trad Glazema aan als nieuwe direc-

91 Van Es 1972, 25.

92 Glazema 1948.

93 Van Es 1972, 28-29.

Fig. 10 Na de Tweede Wereldoorlog werden veel kerken in Limburg onderzocht door P. Glazema van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek. Hier heeft men een begin gemaakt met de opgravingen in de verwoeste kerk van Wessem (foto Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Amersfoort).

teur. Van Giffen kon nog enige jaren zijn werkzaamheden in Groningen als hoogleraar en directeur van het Biologisch-Archeologisch Instituut (BAI) van de universiteit aldaar voortzetten tot zijn pensionering daar in 1954.

Het BAI tijdens en na de Tweede Wereldoorlog

Tijdens en na de Tweede Wereldoorlog was in Groningen de staf van het BAI uitgebreid. In 1941 was A (Assien) Bohmers door de bezetter bij het BAI geplaatst.⁹⁴ Het was in meer opzichten een opmerkelijke aanstelling. Bohmers was steentijdspecialist en had veel van die kennis vergaard tijdens zijn studie in Duitsland, maar vooral door een dienstverband bij SS-Ahnenerbe.

94 Carmiggelt 2012.

Een andere kanshebber op een functie was W.J.A. Willems die veel onderzoek in Noord-Brabant had uitgevoerd en zich met de urnenvelden had beziggehouden waar hij op was gepromoveerd.⁹⁵ In 1935 werd hij echter als prehistoricus aangesteld bij de Oudheidkundige Dienst van Nederlands-Oost-Indië.

In 1945 werd Van Giffen ook hoogleraar in Amsterdam. Hij had inmiddels ook diverse assistenten, vaak studenten, die in de praktijk het vak leerden. Onder hen o.a. C.C.W.J. Hijszeler die zich vooral met Oost-Nederland zou gaan bezighouden, P.J.R. Modderman die zich op de droogvallende Noordoostpolder ging richten en de eerste hoogleraar prehistorie in Leiden zou worden, Tj. van Andel die naar de Verenigde Staten vertrok, H. Brunsting die later conservator bij het RMO zou worden, H. Halbertsma die zich vooral als historicus met de Friese terpen en kerken zou bezighouden, W. Glasbergen, de alleskunner die Van Giffen als hoogleraar in Amsterdam zou opvolgen en H.T. Waterbolk, een bioloog met een grote archeologische belangstelling.

Onder leiding van Van Giffen met zijn onvoorstelbare werkkraft groeide en bloeide het Instituut na de oorlog. Hij bekleedde namelijk nog enkele andere functies, maakte deel uit van commissies en was nog steeds in het veld actief. In 1954 was het voor hem echter gedaan met zijn hoogleraarschappen en het directeurschap van het BAI. Hij ging met grote tegenzin met emeritaat. Er restte hem een baan als *Rijksadviseur voor de bescherming en instandhouding van hunebedden en van gerestaureerde archaeologische monumenten*, gelukkig voor het leven. Die functie heeft hij ook tot zijn dood in 1973 actief uitgeoefend, maar de mogelijkheden om onderzoek te doen in Limburg waren voorbij.

Bohmers zou zich op de studie van de vroege steentijd storten en nederzettingen uit het laat-paleolithicum en mesolithicum opgraven. Vernieuwend daarbij was zijn typochronologische en statistische benadering. Dat eerste was een thema dat breed in de belangstelling stond, maar met statistiek was hij toch een van de eersten in de Nederlandse archeologie. Dat onderzoek voerde hij uit in het hele land, ook in het zuiden, in Noord-Brabant en Limburg. Hij werkte daarbij vaak samen met amateurarcheologen en in het bijzonder met A.M. Wouters, tot 1961 broeder Aquilas. Hij documenteerde ook collecties van amateurarcheologen. In Limburg was hij onder meer actief in Echt, Ell, Horn, Horst-Amerika, Nederweert-De Banen, Neer, Sweikhuizen, Venlo en Waubach.⁹⁶

Met de aanstelling van J.J. Butler, geboren Amerikaan, kwam een andere materiaalgroep in het middelpunt van de belangstelling: bronzen.⁹⁷ Tot op hoge leeftijd werkte Butler aan een inventarisatie van alle bronzen objecten in Nederland. In een reeks van artikelen publiceerde hij deze en er staan er nog enkele op stapel die na zijn dood in 2014 zullen verschijnen. In Limburg legde hij de vondstgeschiedenis en kenmerken van honderden objecten vast in schrift, fotografie en tekening.

95 Willems 1936.

96 Bohmers 1956; Bohmers & Wouters 1956.

97 Arnoldussen & Theunissen 2015. Zie daar ook voor een lijst van publicaties van Butler.

Weer een Groningse bioloog in een vuursteenmijn

De opvolger van Van Giffen als hoogleraar en directeur van het BAI werd de eerdergenoemde H.T. Waterbolk, afkomstig uit het Drentse Havelte.⁹⁸ Het was nogal een verrassing want iedereen dacht toch dat het de assistent van Van Giffen, W. Glasbergen, zou worden, maar die kreeg het hoogleraarschap in Amsterdam, overigens ook als opvolger van Van Giffen. Waterbolk zou na zijn aanstelling in 1954 actief onderzoek in Zuid-Limburg uitvoeren. In het midden van de jaren vijftig voerde hij voor het eerst grootschalige opgravingen van bandkeramische nederzettingsterreinen bij Geleen uit.⁹⁹ Het was Modderman geweest die in het begin van de vijftiger jaren vanuit zijn functie als hoogleraar in Leiden de aanzet voor het bandkeramiekonderzoek had gegeven, maar de omvang van de opgraving en de hoeveelheid vondsten noodzaakten hem Waterbolk te vragen in 1955-1956 Geleen op te graven.¹⁰⁰ (fig. 11) Het toont de verbeterde collegiale verhoudingen in de Nederlandse archeologie, al was het een pre dat de beide mannen elkaar al kenden als leerlingen van Van Giffen.

Na die eerste kennismaking met Limburgse bandkeramiek, ging Waterbolk in 1961 en 1964 in Rijckholt aan de slag. De tijden waren veranderd. Behalve dat men meer over de vuursteenmijnbouw ter plaatse te weten wilde komen, was men ook geïnteresseerd in de Michelsberg-cultuur en had de nieuwe beheerder van het Savelsbos, Staatsbosbeheer, het plan opgevat om te bekijken of de opgegraven sporen geconserveerd konden worden zodat ook het gewone publiek er kennis mee kon maken.

Het onderzoek richtte zich op de punten waar Van Giffen ook had gewerkt: de abri, de Henkeput, het *Grand Atelier* en het plateau. Tevens werd ook op het uiteinde van de Kaap onderzoek gedaan. Vooral de resultaten bij het *Grand Atelier* en op het plateau waren opzienbarend. In de wanden van het grote atelier kwamen nog meer schachten en galerijen tevoorschijn en op het plateau meer dan tien ronde verkleuringen, de schachtmondingen die Van Giffen ooit had aangezien voor hutkommen. Met behulp van een graafmachine werd geprobeerd die schachten uit te graven, maar op een diepte van 8-9 meter was de bodem nog niet bereikt. Kennis en ervaring van mijnbouwkunde was noodzakelijk om dieper in de bodem te geraken. Het onderzoek zou daardoor een onverwachte wending krijgen. Op 22 mei 1964, tijdens een bezoek aan de opgravingen, lanceerde Werner Felder van de Geologische Vereniging namelijk het plan om met een groep koempels ondergronds het mijnenveld te verkennen en een verbinding te maken met de schachten die op het plateau waren aangetroffen. Dat zou resulteren in de huidige ontsluiting van het mijnenveld door middel van een gang die het mogelijk maakt dat het grote publiek er een bezoek aan kan brengen.

98 Waterbolk 2003, 47-48.

99 Waterbolk 1958-1959.

100 Bazelmans & Kolen 2015, 86; Waterbolk 2003, 56.

Fig. 11 Bij het onderzoek in Geleen werd voor het eerst een dragline gebruikt. Deze opname is echter van een dragline in actie bij de opgraving van de bandkeramische nederzetting van Elsloo in 1958 (foto Faculteit Archeologie Universiteit van Leiden).

Limburg wordt een verre buitenpost

Na de opgravingen van Waterbolk in Rijckholt zou er nog maar sporadisch vanuit Groningen naar Limburg worden getrokken, althans om opgravingen of archeologisch onderzoek uit te voeren. Deels had dat te maken met interne problemen, maar ook met het vele werk in het noorden van het land, de groeiende aantallen studenten die opgeleid moesten worden en specifieke onderzoeksprogramma's met een daaraan gekoppelde financiering.

Bohmers werd in 1965 geschorst na problemen met justitie en daarmee kwam het Groningse onderzoek naar het paleolithicum en mesolithicum in Limburg tot stilstand.¹⁰¹ Een jaar voor die dramatische gebeurtenis had Otto Harsema (1939-2013) belangstelling opgevat voor het neolithicum van Midden-Limburg. Hij voerde een archeologische kartering uit in het Leudal, inventariseerde amateurcollecties en publiceerde daar 10 jaar later helaas slechts één artikel over.¹⁰²

¹⁰¹ Carmiggelt 2012.

¹⁰² Harsema 1973.

In 1969 en 1970 (her)onderzochten Jan Lanting en Diderik van der Waals een serie grafheuvels bij Swalmen. Een groot deel van die heuvels was al eerder opgegraven in het midden van de jaren dertig van de vorige eeuw door F.C. Bursch. In hun publicatie presenteren ze die oude gegevens in combinatie met de nieuwe resultaten en inzichten.¹⁰³

Swalmen en omgeving had blijkbaar een grote aantrekkingskracht op de Groninger archeologen, want in het begin van de jaren tachtig van de vorige eeuw deed Efraïm Milikowski onderzoek naar de vroegmiddeleeuwse bewoning en grafvelden.¹⁰⁴

Daarna waren er gedurende enkele decennia geen activiteiten meer in Limburg vanuit Groningen. Na de ondertekening van het 'Verdrag van Malta' in 1992 ontstond er aan het einde van de jaren '90 een commerciële markt voor archeologische bedrijven. Een van die bedrijven was het ARC (Archaeological Research & Consultancy), aanvankelijk onderdeel van de Groningse universiteit, maar vanaf 1999 zelfstandig. In 2013 ging het failliet, maar veel medewerkers maakten de overstap naar het bedrijf Archeosupport BV.¹⁰⁵ Het ARC voerde ook onderzoeken in Limburg uit, van noord tot zuid, van Mook tot en met Maastricht.¹⁰⁶ Een ander Gronings bedrijf is de Steekproef BV, maar dit heeft maar in beperkte mate onderzoek in de zuidelijkste provincie van Nederland gedaan.¹⁰⁷ Blijkbaar blijft de afstand toch een probleem.

Het meest recente onderzoek vanuit Groningen werd in 2012 door de Faculteit Archeologie uitgevoerd om door middel van een kleine proefopgraving te achterhalen hoe je een *celtic field* in het veld kan herkennen (fig. 12). In 2008 werd met behulp van het Actueel Hoogtebestand Nederland (AHN) een *celtic field* ontdekt op de Steenheuvel, ten noorden van Herkenbosch.¹⁰⁸ *Celtic fields* zijn rastervormige akkers uit de IJzertijd die zich kenmerken door walletjes om de veldjes heen. Op de grond, in het bos, zijn die walletjes niet te zien en door middel van proefputten en boringen is getracht meer inzicht te krijgen in de bodemopbouw en de duur van het gebruik. Uit het onderzoek bleek dat het akkerland niet langdurig was gebruikt, afgaande op de geringe ontwikkeling van een akkerbodem.¹⁰⁹ Daarmee eindigt voorlopig de archeologische aandacht vanuit de provincie Groningen voor de zuidelijkste provincie van ons land.

103 Lanting & Van der Waals 1974.

104 Milikowski 1982, 1986.

105 Het werd overgenomen door Archeodienst uit Zevenaar, maar dit bedrijf ging in 2016 ter ziele.

106 Onderzoeksrapporten zijn beschikbaar over de volgende (voormalige) gemeenten/plaatsen: Arcen en Velden, Beesel, Bergen, Echt-Susteren, Gulpen-Witter, Kerkrade, Kessel, Leudal, Maasbree, Maasgouw, Maastricht, Meerlo-Wanssum, Meerssen, Meijel, Mook en Middelaar, Nederweert, Peel en Maas, Roerdalen, Roermond, Sevenum, Valkenburg a/d Geul, Venlo en Weert

107 Onderzoeksrapporten zijn beschikbaar over de volgende (voormalige) gemeenten/plaatsen: Belfeld, Holtum, Maastricht en Venray.

108 Verhart & Janssen 2010.

109 Arnoldussen 2013.

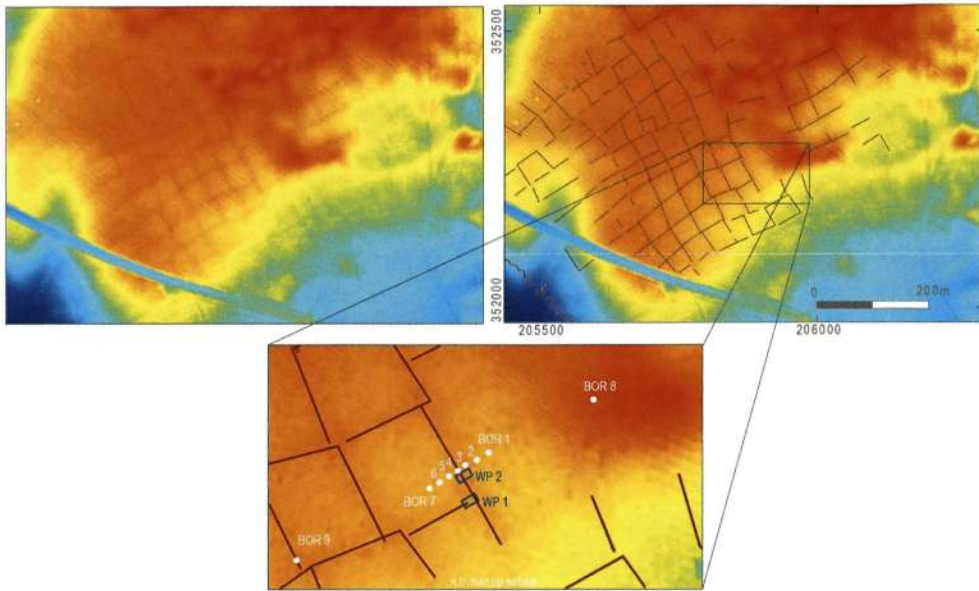

Fig. 12. Het meest recente onderzoek van Groningers in Limburg was het celtic field bij Herkenbosch. Door middel van kleine proefputten en grondboringen wordt getracht de kenmerkende wallen met de daartussen gelegen akkers te traceren (tekening Stein Arnoldussen, Rijksuniversiteit Groningen, Groninger Instituut voor Archeologie).

Naspel

Tot op hoge leeftijd bleef Van Giffen actief op het gebied van de archeologie. De man die inmiddels een icoon in de Nederlandse archeologie was geworden werd op handen gedragen en zijn leerlingen nodigden hem vaak uit bij opgravingen aanwezig te zijn. Regelmatig ging hij op bezoek of werd hij uitgenodigd bij de opgravingen van zijn leerlingen. Opvallend genoeg bracht hij geen bezoek aan de opgraving te Rijckholt toen Waterbolk daar in 1961 en 1964 bezig was.¹¹⁰

Op 27 september 1967 bracht Van Giffen wel een bezoek aan Rijckholt, maar nu op uitnodiging van de Werkgroep Vuursteenmijnbouw. Inmiddels was er veel veranderd. Het idee van Werner Felder om vanuit het *Grand Atelier* horizontaal het mijnontginningsgebied te verkennen was werkelijkheid geworden. Een grote groep vrijwilligers werkte in de weekenden om de prehistorische vuursteenmijn uit te graven en te onderzoeken.

Zoals Van Giffen in 1922 per trein was aangekomen in Maastricht, zo reisde hij ook

¹¹⁰ Pers. mededeling Tjalling Waterbolk.

Fig. 13. In 1967, op 83-jarige leeftijd bezocht Van Giffen voor het laatst Rijckholt. Gestoken in mijnwerkerskledij bleek hij zeer onder de indruk van de resultaten van de Werkgroep Prehistorische Vuursteenmijnbouw (foto Jan Nillesen).

in 1967 weer, maar hij werd nu door werkgroepleden afgehaald van het station van Maastricht.¹¹¹ Hij keek in een witte overall gestoken en met een helm op het hoofd rond op de plaats waar hij ooit gegraven had en vertelde wat hij allemaal had meege maakt (fig. 13). De 83-jarige Groninger was fit en actief en het werk van de Limburgse koempels maakte diepe indruk op hem. Hij zou gezegd hebben: “.... hiervan droom ik vannacht. Het is geweldig wat jullie hier

al hebt bereikt. Mijn complimenten en bedankt voor deze mooie dag.”

Dat onderzoek zou nog tot 1972 duren en een schat aan gegevens opleveren. Wat begonnen was als een kleine opgraving om het ongelijk van een collega aan te tonen, zou uitgroeien tot een volwaardig, groot en uniek wetenschappelijk project. En zoals bij elk wetenschappelijk onderzoek komt er geen einde aan.¹¹² Steeds zijn er nieuwe vragen die we ons stellen en doen we nieuw onderzoek al zijn het niet meer de Groningers die dat alleen doen.

Appreciatie in het zuiden

De eerste stappen van Groningse archeologen in Limburg blijken ingegeven te zijn door de persoonlijke tegenstellingen tussen de twee grondleggers van de moderne wetenschappelijke archeologie in Nederland. Dat uitte zich in een andere visie op wat zich in Rijckholt in de prehistorie had afgespeeld, maar ook in territoriumdrift en de behoefte een vergelijkingscollectie van artefacten aan te leggen. Die Groningse grondlegger, A.E. van Giffen, opereerde vanuit die drijfveren tot aan de Tweede Wereldoorlog.

Tijdens die eerste oorlogsjaren veranderde die houding in een oprechte zorg voor het Limburgse erfgoed. Zijn bijdrage aan het onderzoek van de thermen in Heerlen is daar een

¹¹¹ Kraaijenhagen 1998.

¹¹² Voor belangrijke onderzoeksresultaten na 1972 zie De Grooth 1994 en Deeben *et al.* 2011.

goed voorbeeld van. Hoewel er slechts nog een klein terrein beschikbaar was resulteerde dat in 1948 in een belangrijke overzichtspublicatie van alle tot dan toe bekende gegevens, inclusief die uit het onderzoek van H.J. Beckers. Natuurlijk kijken we nu anders tegen de resultaten, maar het is ook de vraag of dit onderzoek, als het uitsluitend door Beckers was gedaan, tot een publicatie van dergelijke kwaliteit had geleid.

Na de oorlog werd er steeds sterker landelijk geopereerd vanuit de verschillende onderzoeksinstellingen. Zowel de universiteiten als de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek voerden opgravingen en wetenschappelijk onderzoek uit in Limburg. Vooral de Leidse universiteit verrichtte veel onderzoek. Vrijwel alle onderzoekers die in Limburg groeven waren leerlingen van Van Giffen. Dat is ook niet verwonderlijk want vrijwel de gehele Nederlandse archeologie werkt vanuit een sterke Groninger traditie.

In het begin van de jaren zestig gaan ook maatschappelijke ontwikkelingen een rol spelen. De hernieuwde belangstelling vanuit Groningen voor de vuursteenmijnen van Rijckholt kreeg een geheel nieuwe invalshoek. Behalve wetenschappelijke vraagstellingen was vooral het beheer en de voorlichting aan het publiek de reden dat opnieuw vanuit Groningen in Zuid-Limburg werd gegraven, nu door H.T. Waterbolk.¹¹³ Staatsbosbeheer had het Savelsbosch verworven en de houtvester Ir. W.H. Diemont en zijn naaste medewerker Ing. W.G.Th. Terhorst waren de initiatiefnemers. In plaats van persoonlijke tegenstellingen waren het juist de persoonlijke contacten die daarvoor de basis legden. Waterbolk kende Diemont persoonlijk goed van de Natuurwetenschappelijke Commissie van de Natuurbeschermingsraad en beiden kenden en waardeerden ook elkaars werk. Archeologie en natuurbeheer gingen hier hand in hand.

Die maatschappelijke ontwikkelingen zijn echter ook weer een rem op de activiteiten van archeologen verbonden aan Groninger instellingen en bedrijven in Limburg. Steeds meer archeologisch onderzoek wordt uitgevoerd onder het regiem van 'Malta'. Na ondertekening van het verdrag in de Maltese hoofdstad Valletta in 1992 werd in Nederland na een lange overgangsperiode in 2007 wetgeving van kracht die het archeologische erfgoed integrale bescherming moet bieden. Opgravingen moeten worden uitgevoerd door commerciële bedrijven. Door concurrentie – zeker in de economisch magere laatste tien jaren – was het voor Groningse bedrijven niet gemakkelijk in het uiterste zuiden te opereren. De laatste jaren is de noordelijke tongval dus niet veel te horen bij opgravingen in Limburg, maar wie weet wat de toekomst brengt.¹¹⁴

113 Waterbolk 1998.

114 Voor het schrijven van dit artikel heb ik van diverse personen en instellingen hulp gekregen ik wil iedereen dan ook daarvoor, in alfabetische volgorde, zeer danken: Luc Amkreutz (RMO), Stijn Arnoldussen (GIA), Hetty Otten-Vogelaar, Kirsten van der Ploeg (GIA), Hannie Steegstra, Petra Tensen (RCE), Adrie Ufkes (Archeosupport BV) en Tjalling Waterbolk.

Literatuur

- Anoniem, 1947: Opgravingen verricht onder leiding van Prof. Dr. A. E. van Giffen. In: H. E. van Gelder, P. Glazema, G. A. Bontekoe, H. Halbertsma & W. Glasbergen (red.), *Een kwart eeuw Oudheidkundig Bodemonderzoek in Nederland. Gedenkboek A. E. van Giffen*. Meppel, 545-555.
- Arnoldussen, S., 2013: Zoektocht in het zuiden: Celtic fields op ongestuwde afzettingen in Zuid-Nederland. *Paleo-aktueel* 24, 59-66.
- Arnoldussen, S., E. M. Theunissen & H. Steegstra, 2013-2014: In memoriam Jay J. Butler. *Palaeohistoria* 55/58, V-XI.
- Amkreutz, L., & I. van Wijk, 2014: Stein-Haven (1925-1927). In: I. van Wijk, L. Amkreutz & P. van de Velde, 2014: "Vergeten" Bandkeramiek. Een Odyssee naar de oudste neolithische bewoning in Nederland. Leiden, 281-292.
- Bazelmans, J. & J. Kolen, 2015: *Werk van eeuwen. Gesprekken met Tjalling Waterbolk*. Assen.
- Beckers, H. J. & G. A. J. Beckers, 1940: *Voorgeschiedenis van Zuid-Limburg*. Maastricht.
- Bohmers, A., 1956: Statistics and graphs in the study of flint assemblages II. A Preliminary Report on the Statistical Analysis of the Younger Palaeolithic in Northwestern Europe. *Palaeohistoria* 5, 7-26.
- Bohmers, A. & Wouters, A., 1956: Statistics and graphs in the study of flint assemblages III. A Preliminary Report on the Statistical Analysis of the Mesolithic in Northwestern Europe. *Palaeohistoria* 5, 27-38.
- Carmiggelt, A., 2012: "Ik weet ook hoe snel praatjes ontstaan" Assien Bohmers en vier vervalsingsaffaires in de Nederlandse archeologie. In: M. J. L. Th. Niekus, R. N. E. Barton, M. Street & Th. Terberger (eds.), *A mind set on flint. Studies in honour of Dick Stapert*. Groningen, 473-503.
- Deeben, J., M. E. T. de Grooth, J. W. de Kort, R. C. G. M. Lauwerier & M. E. ter Schegget, 2011: *Archeologisch onderzoek in de omgeving van het prehistorische vuursteenmijnveld te Rijckholt-St. Geertruid* (RAM 202) Amersfoort.
- Deriks, M. H., 2000: *Dokter H. J. Beckers, 23 augustus 1862-12 januari 1950, zijn leven en zijn werk*. Stein.
- Eickhoff, M., 2003: *De oorsprong van het 'eigene'. Nederlands vroegste verleden, archeologie en nationaal-socialisme*. Amsterdam.
- Engelen, F. H. G., 1998: Hoe dacht de Nederlandse archeologische wereld over de vondsten te Rijckholt? In: P. C. M. Rademakers (red.), *De Prehistorische Vuursteenmijnen van Rijckholt-St. Geertruid*. Maastricht, 21-31.
- Es, W. A. van, 1972: The Origins and Development of the State Service for Archaeological Investigations in the Netherlands. *Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek* 22, 17-71.
- Giffen, A. E. van, 1925: De Zuid-Limburgsche voorhistorische vuursteenindustrie tussen Rijckholt en St. Geertruid. *Tijdschrift Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap* 42, 481-503.
- Giffen, A. E. van, 1926: De ligging en aard van de overblijfselen der vóórhistorische vuursteenindustrie bij Rijckholt in Limburg. *Verslag Geologische Sectie Geologisch en Mijnbouwkundig Genootschap*, derde deel, 101-108.
- Giffen, A. E. van, 1948: Thermen en castella te Heerlen (L.). Een rapport en een werkhypothese. *L'Antiquité Classique* 17, 199-236.
- Giffen, A. E. van, 1953: De vóórhistorische vuursteenexploitatie bij Rijckholt in Nederlands Limburg.

- In: E. della Santa, H. Angelroth & C. Ophoven (éds.), *Mélanges et hommage au professeur Hamal-Nandrin*. Liège/Merxplas, 97-102.
- Glazema, P., 1948: Oudheidkundige opgravingen in door de oorlog verwoeste Limburgse kerken. *Publications de la Société Historique et Archéologique dans le Duché de Limbourg* 84, 197-279.
- Grooth, M.E.Th. de, 1994: *Studies on Neolithic flint exploitation. Socio-economic interpretations of the flint assemblages of Langweiler 8, Beek, Elsloo, Rijckholt, Hienheim and Meindling*. Leiden.
- Habets, J., 1877: Oudheidkundige verzamelingen te Roermond, Venlo en Maastricht in 1848. *Publications de la Société Historique et Archéologique dans le Duché de Limbourg* 14, 323.
- Hamal-Nandrin, J. & J. Servais, 1923: La station néolithique de Sainte-Geertrude (Limburg hollandaise). *Revue Anthropologie*, 33, nr. 9-10, 345-492.
- Harsema, O.H., 1973: Het Leudal als woongebied in de prehistorie. In: T. Lemaire (red.), *Het Leudal, beeld van een Midden-Limburgs beekdal*. Haalen, 133-155.
- Holwerda, J.H., 1907: *Nederland's vroegste beschaving: proeve van een archaeologisch systeem*. Leiden.
- Holwerda, J.H., 1918: *Nederland's Vroegste Geschiedenis*. Amsterdam.
- Holwerda, J.H., 1925: *Nederland's vroegste geschiedenis*. Amsterdam.
- Holwerda, J.H., 1928: Nederzettingen bij Stein aan de Maas: Inleiding tot A.E. Remouchamps. Opgravingen van Romeinsche gebouwen te Stein (L.). *Oudheidkundige Mededeelingen uit het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden* 9, 3-4.
- Jamar, J.T.J., 1986: De beoefening van de archeologie in Limburg tot 1940. In: A.H. Jenniskens, P.J.H. Ubachs, P.A.M. Geurts, W.A.J. Munier, M.K.J. Smeets, W.J.H. Willems & H.H.E. Wouters (red.), *Munsters in de Maasgouw*. Maastricht, 108-124.
- Jamar, J.T.J., 1989: Archeologie in Limburg 1863-1988. *Publications de la Société Historique et Archéologique dans le Limbourg* 125, 188-191.
- Jamar, J.T.J., 1993: Jos Habets als archeoloog. *Publications de la Société Historique et Archéologique dans le Limbourg* 129, 257-263.
- Jeneson, C.F., 2015: De thermen in Heerlen opnieuw bekeken. *Jaarboek Historische en Heemkundige Studies in en rond het Geuldal* 2015, 32-51.
- Kraaijenhagen, E.C., 1998: Bezoek van prof. dr. A.E. van Giffen. In: P.C.M. Rademakers (red.), *De Prehistorische Vuursteenmijnen van Rijckholt-St. Geertruid*. Maastricht, 108.
- Knol, E., 2005: Dr. A.E. van Giffen: voortvarend aan het werk. In: E. Knol, A.C. Bardet & W. Prummel (red.), *Professor Van Giffen en het geheim van de wierden*. Groningen, 78-93.
- Lanting, J.N. & J.D. van der Waals, 1974: Oudheidkundig onderzoek bij Swalmen. I Praehistorie. Opgravingen in de jaren 1936-1938 en 1968-1973. *Oudheidkundige Mededeelingen uit het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden* 55, 1-111.
- Luys, W., 1983: 'Van bakhuis tot museum'. Het folkloristisch en oudheidkundig museum te Asselt. *Jaarboek Heemkundevereniging Maas- en Swalmdal* 3, 48-58.
- Milikowski, E., 1982: Sporen van vroeg-middeleeuwse bewoning in Swalmen. *Jaarboek Heemkundevereniging Maas- en Swalmdal* 2, 115-127.
- Milikowski, E., 1986: Een Frankisch grafveld en sporen van bewoning uit de laat-romeinse tijd en vroege middeleeuwen bij Swalmen, Limburg. *Oudheidkundige Mededeelingen uit het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden* 66, 115-137.

- Rademakers, P.C.M. (red.), 1998: *De Prehistorische Vuursteenmijnen van Rijckholt-St. Geertruid*. Maastricht.
- Sleen, W.G.N. van der, 1925: Het Groot Atelier van St. Geertruid en zijn omgeving. *Tijdschrift Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap* 42, 504-507.
- Venner, G.H.A., 2003: *Inventaris van het archief van het Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap 1863-1965*. Maastricht (Publicaties Rijksarchief Limburg 7).
- Verhart, Leo, 2005: Botsende noorderlingen, de Leidse jaren van A.E. van Giffen. In: E. Knol, A.C. Bardet & W. Prummel (red.) *Professor Van Giffen en het geheim van de wierden*. Groningen, 64-77.
- Verhart, Leo B.M., 2006: Een studiereis door Brabant en Limburg in 1905. De Leidse archeoloog J.H. Holwerda gaat netwerken. *Publications de la Société Historique et Archéologique dans le Limbourg* 141, 187-227.
- Verhart, Leo, 2012: Een kleine voorgeschiedenis van de opgraving van de thermen in Heerlen. *Westerheem* 61, nr. 2, 131-136.
- Verhart, Leo, 2013: Een kleine verborgen geschiedenis: intriges in Valkenburg rond een delicate kwestie. *Westerheem* 62, nr. 2, 59-70.
- Verhart, L.B.M., 2016: Een monument voor de archeologie, een monument voor zichzelf. Het hunebeddenboek van A.E. van Giffen. *Nieuwe Drentse Volksalmanak* 133, 187-220.
- Verhart, Leo, in voorbereiding: Een eerste verslag over de toestand van de archeologie in Limburg (werktitel).
- Verhart, Leo, in voorbereiding: De grote aanwinst van het folkloristisch museum in Asselt: de collectie oudheden van Fernand Philips uit Maaseik (werktitel).
- Verhart, Leo & Maurice Janssen, 2010: Een Celtic field op de Steenheuvel bij Herkenbosch. *Roerstreek* 2010, 129-140.
- Warrimont, J.P. de & L. Amkreutz, 2015: Het geheim van de Schoone Grub. Archeologische opgravingen van de vuursteenmijnen te Rijckholt-Sint Geertruid in 1929 door de paters dominicanen uit Rijckholt. *Maasgouw* 134, 48-56.
- Waterbolk, H.T., 1958-1959: Die bandkeramischen Siedlung von Geleen. *Palaeohistoria* 6/7, 121-162.
- Waterbolk, H.T., 1994: Opgravingen in het vuursteenmijnbouwgebied van Rijckholt-St. Geertruid, Zuid-Limburg. *Archeologie in Limburg* 61, 33-52.
- Waterbolk, H.T., 1998: Herinneringen aan Rijckholt. In: P.C.M. Rademakers (red.), *De Prehistorische Vuursteenmijnen van Rijckholt-St. Geertruid*. Maastricht, 1-2.
- Waterbolk, H.T., 2003: *Scherpe stenen op mijn pad. Deining rond het onderzoek van de steentijd in Nederland*. Groningen.
- Willems, W., 1936: *De vóór-Romeinsche urnenvelden in Nederland*. Maastricht.
- Wolf, J.J. de, 1998: *Eigenheid en samenwerking. 100 jaar antropologisch verenigingsleven in Nederland*. Leiden.
- Wijk, I. van, L. Amkreutz & P. van de Velde, 2014: "Vergeten" Bandkeramiek. Een Odyssee naar de oudste neolithische bewoning in Nederland. Leiden.

ABSTRACT

Groningen archaeologists in Limburg

Archaeological research in Limburg has a long history. In the nineteenth century research was conducted by prominent citizens like mayors, notaries, clergymen and school teachers. Excavations were seldom carried out. Moreover the National Museum of Antiquities in Leiden was not very conspicuous in the remote new Dutch province

When J.H. Holwerda became curator of the National Museum in 1904 the scientific interest in Limburg increased considerably. He undertook the first scientific excavations of urn fields and Roman remains like villas. Due to his increasing activities an expansion of the staff of the museum was necessary and a young biologist, A.E. van Giffen of the province of Groningen, was appointed assistant in 1912. After barely half a year of cooperation a conflict arose which grew over the years. As a final solution Van Giffen was appointed in Groningen and started ambitious research projects in the North and tried to extend his research all over the country, despite the central role of the National Museum in the Netherlands. In 1922 he became director of the Biologisch-Archaeologisch Institute (BAI).

One of his research goals was the Rijckholt region in which prehistoric finds were discovered attributed to mining activities in the Neolithic. Holwerda was of the opinion that these finds could also be the result of quarrying chalk building material by the Romans, based on observations at the ramparts of Tongeren.

In 1923 Van Giffen started to work in Rijckholt initially following the paths of his Belgian colleagues who had worked there for more than thirty years. He excavated small pits in the Schone Grub and discovered in the walls of the valley and at the *Grand Atelier* traces of prehistoric flint mining. This last discovery was made in 1925.

New was his research of the higher plateau where he expected to find traces of habitation. The round soil traces he discovered while

digging on the plateau were interpreted as habitation pits, unaware of the fact that in reality he found the entrances of mining shafts.

In his third year of research, in 1926, he tried to penetrate into a prehistoric flint mine. Because of insufficient knowledge of exploiting mine galleries he was forced to stop due to risk of collapse.

In his publication of 1925 he presented the results of his first year of research and showed the prehistoric background of the finds and soil traces. In the meantime Holwerda had changed his view mainly based on the results of research by the Belgian archaeologist in the same time span.

In the thirties of the last century Van Giffen tried again to undertake research in Limburg. In cooperation with physician H.J. Beckers from Beek he excavated a small part of the Bandkeramic settlement of Stein where he documented soil traces and collected finds for the collection of his institute. He also tried to create a network of Limburg correspondents who could inform him of new finds and discoveries, but this project failed.

In the beginning of 1940 the central role of the National Museum involved in excavations came to an end. In close cooperation the museum, BAI and the local acknowledged institutions became responsible for archaeological research in the Netherlands.

In 1941 Van Giffen arrived in Limburg again to assist Beckers in the excavation of the Roman baths at Heerlen. After the war the re-organization of Dutch archaeology was conducted by Van Giffen and the government, resulting in a central State Service for Archaeological Research (*Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek: ROB*) with Van Giffen as director. He combined this with professorships in Groningen and Amsterdam, curatorships in the museums of Groningen and Assen and he was the national inspector of the megaliths (*hunebedden*).

Immediately after the war the ROB was heavily involved in the archaeological research of destroyed churches in Limburg before they were rebuilt and restored. Later on teams of the ROB and of

the BAI, led by P. J.R. Modderman and H.T. Waterbolk, conducted excavations at bandkeramik sites at Geleen and Sittard. The BAI also launched Stone Age research in the south of the Netherlands, including Limburg.

In 1954 Van Giffen retired as professor in Groningen and his successor was H.T. Waterbolk. He also became interested in Rijckholt and carried out some excavations in 1961 and 1964. This resulted in the realisation by Van Giffen that the habitation pits which he had excavated forty year ago, were in reality the entrances of the deep mine shafts leading to the underground exploitation galleries. A very remarkable local initiative was undertaken by former coal mine workers to start an underground excavation resulting in an archeological monument which can be visited in guided tours.

Groningen archaeologists rarely visited Limburg to carry out new excavations after the renewed research in the Rijckholt region. The increasing amount of archaeological work in the other parts of the Netherlands and the distance are the main reasons for this decline. This also includes the period that Dutch archeology transformed from a government-guided and -facilitated discipline into a more independent and commercial branch.